

Tartalom

KÖZÖS DOLGAINK

- **Glatz Ferenc:** Nyitás Dél felé 2, 94
- **Szeberényi Gábor:** Horvátok és országuk a 7–11. században 3
- **Bíró László–Ress Imre–Sokcsevits Dénes:** A horvátok története (7. század eleje–2011). Kronológia 3
- **Zsoldos Attila:** „Egész Szlavónia” az Árpádok királyságában 9
- **Weisz Boglárka:** A nyesttől a kunáig 13
- **Teke Zsuzsa:** Harc Dalmáciáért a 7–15. században 15
- **Pálosfalvi Tamás:** Szlavónia a késő középkori Magyar Királyságban 19
- **Pálffy Géza:** Magyar arisztokraták – horvát nemesek 24
- **Varga Szabolcs:** Szlavónia a kora újkorban 29
- **Soós István:** A Horvát–Szlavón Katonai Határórvidek 36
- **Soós István:** A magyar államnyelv és a horvátok 38
- **Kiss Gy. Csaba:** „Nincs még veszve Horvátország” 44
- **Ress Imre:** Horvát–magyar összecsapás és kiegyezés (1848–1868) 46
- **Ress Imre:** Fiume jogállásának ellentmondásai 52
- **Sokcsevits Dénes:** Horvát polgárosodás 59
- Magyar írók az Adrián 64
- **Bíró László:** Az elvesztett autonómia 67
- **Hornnyák Árpád:** Az usztasa mozgalom 75
- **Hornnyák Árpád:** Horvátország a „második Jugoszláviában” 76
- **Juhász József:** A függetlenség kivívása és megvédése 82
- **Sokcsevits Dénes:** Az egymásról alkotott kép 90

HÍREK

- Kuba elvesztett civilizációja? • Kínai agyagkatonák Budapesten 98
- A római kori Szombathely • Királyi sors (*Farkas Ildikó*)

Címlapon: Pacta conventa, 1102. Horvát előkelők királlyá választják Könyves Kálmánt. Oton Iveković festménye, 1906

História

Szerkesztő: Glatz Ferenc

A szerkesztőbizottság tagjai: **Burucs Kornélia, Demeter Zsuzsanna, Fodor Pál, Kertész István, Sipos Péter, Szász Zoltán, Zsoldos Attila**

Olvasószerkesztő: Kovács Éva

Munkatársak: **Farkas Ildikó, Kocsis Gabriella, Bognár Katalin, Oprán Emese, Horváth Imre (számítógépes tördelés), Nagy Béla (térkép)**

Megjelenik évente tízszer.
Előfizetési díj 2011-re: 3200 Ft.

Felelős kiadó: História Alapítvány (Budapest VIII., Múzeum krt. 8.)
Kuratóriumi elnök: Gecsényi Lajos
Levélcím: Pf. 9. Bp., 1250. www.historia.hu
Bankszámlaszáma 11701004-20125394 OTP
Devizaszámlaszámok: Budapest Bank Rt. 1051 Bp., Hercegprímás u. 5.
USD HU47-10103104-82876600-00000997; Euró HU46-10103104-82876600-01000309
Adószám: 19654243-2-41

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványcsoport, 1014 Budapest, Úri u. 53.
Tel.: 224-6700/615, 623, 625; tel./fax: 356-0457
Nyomdagrafikai előkészítés: Krónikás Bt., Biatorbágy
Nyomtatás és kötészet: MESTERPRINT Kft., Budapest, Vak Bottyán u. 30–32/B
Felelős vezető: Szita Lajos ügyvezető igazgató
Terjeszti: LAPKER Rt. és alternatív terjesztők
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknel, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp. VIII. ker., Orczy tér 1. Tel.: 06-1-303-3447; postacím: Bp., 1932).
További információ: 06-80-444 444 hirlapelofizetes@posta.hu
HU ISSN 01392409. Index: 25384

KÖZÖS DOLGAINK

Nyitás Dél felé

Politika, gazdaság, történettudomány

Az Európai Unió délkeleti kiterjesztése (1992–2010)

Európa jövőjéről gondolkodó értelmiségiek mind többet beszélnek a délkelet-európai térségről. Hol Nyugat-Balkánnak, hol Délkelet-Európának nevezve a Földközi-tenger északkeleti partvidékét: az Adriai-, Égei-, illetve Fekete-tenger parti térségét. A főként a délszláv népek és a románok lakta térséget.

A politikusok, közgazdászok természetesen Nyugat-Európa jelenével vannak elfoglalva: most ébredtek rá, hogy az évtizedek óta meg-megújuló afrikai-ázsiai, távol-keleti bevándorlási hullám nemcsak elszínezi az európai városok utcáit, futballcsapatát, hanem egyelőre feloldhatatlan szociális és kulturális ellentéteket kelt a fehér emberek és színesek, keresztények és muzulmánok között. És az Európai Unió kiterjesztése eredményeként (2007) megjelenő románok, illetve „keleti” munkakultúrájuk és viselkedésformájuk szélsőséges elutasítása már-már a rasszizmus feléledésével fenyeget...

Az EU kiterjesztésének folytatására ösztönöznek az Európa-stratégák. (És mögöttük nem utolsósorban a nemzetközi nagyvállalatok, újabb piacokban reménykedve, ahogy a 2004. és 2007. évi kiterjesztést is sürgették. És e sürgetésnek lehetnek akár pozitív hozadécai.) Az irány: az északkeleti Balti-térség és még erősebben a délkeleti fekete-tengeri térség. Mindkét „irány” mögött kétségtelenül a legerősebb európai gazdasági hatalom, a Német Szövetségi Köztársaság áll. (Feltehetően ezt a felszínen látszó jelenséget majd a későbbi korok történészeinek kutatásai is igazolni fogják.) A Balti-stratégia és a fekete-tengeri stratégia (2007), majd az évekig fékezett Duna-stratégia elfogadása (2010. december) azt mutatja: a stratégiai-világpolitikai erők sem tudják már a német tőkét meggátolni a századelő óta vágyott földrajzi-gazdasági térségek elérésében. Az északkeleti kijáró és a kijárat a Földközi-tengerre, valamint a közelebb férkőzés a Kaszpi-térséghez most egybeesik az atlanti stratégiai célokkal is: azon térségek integrálásával az euroatlanti kultúrkörhöz, amelyeken a NATO délkelet-európai új támaszpontjai helyet kaptak (Bulgária, Románia). Mivelhogy az iszlám előretörés Törökországot „megbízhatatlan” szövetségesnek és vitás EU-tagjelöltnek minősíti vissza. (És ez utóbbi szempont 2001. szeptember 11. óta igencsak felerősödött. Érthetően.) De a világ-gazdasággal foglalkozó közgazdászok állítják: a délkelet-európai térség iránti kiemelt érdeklődést a világkereskedelem

folytatás az 94. oldalon

Nyitás Dél felé Politika, gazdaság, történettudomány

folytatás a 2. oldalról

útvonalainak átrendeződése is indokolja. Kína–India és Európa tengeri kereskedelme a Földközi-tengeren új kikötőket keres: a nyugat-európai nagy kikötők Marseille-től Hamburgig telítettek. Így marad a Földközi-tenger keleti medencéje, a Fekete-tenger, Égei-tenger. És onnan hajón vagy tengelyen fel északnyugat felé az árut a fő fogyasztópiacokra juttatva. (Feltéve, hogy ezek a térségek megmaradnak a világ egyik fő fogyasztó-felvevő központjaiként.)

Megindultak a befektetések Délkelet-Európába. Első hullámuk 2005-ben lett látható, amikor világhosszú váltak a délkelet-európai kiterjesztés tervei: a cél először Bulgária, Románia (megtörtént azóta), azután pedig az egész Nyugat-Balkán. Majd újabb lendületet nyert a térség iránti érdeklődés 2010-ben, amikor kiderült: az időközben kirobbant nagy pénzügyi válság ellenére sem állhat meg az EU kibővülése. Sőt elhangzottak az újabb érvek is a kiterjesztés mellett: ahhoz, hogy uraljuk a globális pénz- és termelési piacot, valamint a lokális etnikai-vallási konfliktusokat, globális szervezeteket-intézményeket kell létrehozni. (Ugyanezeket az érveket hangoztattuk, különböző bizottságokban is annak idején, az 1990-es években az első kiterjesztést sürgetve...) Görögország után a volt Jugoszlávia utódállamait is be kell engedni az unióba. A kérdés csak a sorrendiség volt. Ismét a nagyhatalmi érdekek egybeesése látszik döntőnek. Vajon engedjenek a hagyományos német nyomásnak – amelyet támogatott Olaszország és immár az új tag Magyarország is, hm, milyen is a történelem, máris újraolvashatjuk az I. és II. világháborús kézikönyveket a hagyományos szövetségi rendszerekről –, és Horvátország kapjon elsőbbséget? Hátrányba hozva ezzel az orosz érdekeltséghez közelebb állni látszó Szerbiát – hm, milyen is a történelem, mégis újraolvashatjuk a történelembökönyveket az I. és II. világháborús szövetségi rendszerekről. És amit a szerbek érzelmileg büntetésként éltek meg: mondván, őket teszik kollektíve felelőssé a térség minden „sötét örökségéért”, nemcsak a titóista diktatúráért, hanem mindazokért a kölcsönös tömeggyilkosságokért is, amelyeket a térségben a II. világháború idején, majd az 1990-es években a Jugoszlávia felbomlását kísérő háborúkban itt elkövettek. (És amelyet Európa elborzadva figyelt, mert a II. világháború óta a tömeges erőszaknak ezek a formái csak az afrikai és távol-keleti kontinensen jelentek meg.)

A politika, a gazdálkodás érdeke (Magyarország, 2005)

A Kárpát-medence magyarságának éppúgy, mint a magyar államnak eminens érdeke, hogy a délkelet-európai térségre nagyobb figyelmet fordítson. Vezérelveink: a következő évtizedek Európa-politikájában a térséggel szomszédos magyar kultúrának és magyar államnak nagy lehetőségei kínálkoznak. Ismét az európai „történelem főutcája” mentén találjuk magunkat. Csak most nem bennünket is háborúba

kényszerítő-csalogató akciókra hívnak, hanem vállalkozásra, gazdálkodásra, leleményes tartalékaink mozgósítására. Ha még vannak ilyenek. Aki olvassa a Históriat, emlékezhet: 2005 októberében meghirdettük az MTA Társadalomkutató Központ, az Európa Intézet és a História programjaként: irány a Balkán. Csapatba gyűjtöttük az akadémiai intézetek, az agrár- és műszaki egyetemek, a társadalomkutató intézetek legjobb szakértőit: Balkán-stratégia alapjait fogalmazzuk meg! Mit kínál a Kárpát-medencének, így a Magyar Köztársaságnak az EU kiterjesztése a természetgazdálkodásban, agrárium-, ipar-, közlekedés-, kereskedelem-, sőt térségfejlesztésben, jogi intézmények építése terén. (Határokön átlépő vízgazdálkodás, élelemtermelési verseny és együttműködés, nemzetközi közlekedési folyosók építése úton, vasúton, hajózásban, ipartelepítés, tőkebefektetés lehetőségei, határokon átlépő vidékpolitika – és a határokat átlépő nemzetpolitika.) Megindítottuk a balkancenter.hu honlapot – azóta is él. Konferenciasorozatot rendeztünk, kiadtunk három angol nyelvű Balkán-kötetet... És mindehhez kapcsolódott a Történettudományi Intézet: megalakítva a Balkán-történeti kutatócsoportot, kezdte munkacsoporttá formálni a Balkán-térség specialistáit. És kezdtük még az eddigieknél is következetesebben érvényesíteni: nem lehet úgy a Kárpát-medencei népek történetével foglalkozni, hogy nem tudjuk az itteni népek nyelvein elolvasni a forrásokat, az irodalmat.

A történettudomány érdeke (2005–2010)

Mit kínál a magyar történettudománynak az új világpolitikai helyzet? De még azt is kérdezhethetnénk: mit kívánhat tőlünk a hagyományos európai kötődésünk a következő évtizedekben a délkelet-európai térség kutatása terén?

Kárpát-medencei történetiszemlélet

Nem lehet a térségben úgy tovább történelmet írni, nem lehet úgy tovább történettudományt építeni, ahogy tettük azt a nemzetállamok virágkorában 1920–2007 között. Láthatóvá lesznek ismét a térség történelmében a természettörténelmi adottságok – amelyek szükségszerűen áttörnek a nemzetállami szemléletet. A térség sajátos geomorfológiai tagoltsága – amely a világbirodalmak határterületévé tette a Földközi-tengertől a Kárpát-medencéig terjedő hegyes-völgyes területet. Mind a római és bizánci, mind a török és német birodalmak közötti határterületévé. (Míg az északi alföldi térségben – a Duna–Tisza közén – olyannyira szabad volt az átjárás.) Láthatóvá válnak előttünk a török–magyar – oszmán–keresztény – együttélés geostratégiai tényezői. Hogy a 15–18. századi közlekedési-hadszervezési, ellátási adottságai miatt a magyar alföldet tették meg a török nyugati „végpontjává”, amely történészeinknek (Káldy Nagy Gyula, Hegyi Klára, Fodor Pál, Dávid Géza) meghatározó szerepet kínálhat a nemzetközi oszmanisztika világában. (A magyar történelem ritka, a világpiacon versenyképes témáinak egyike!) És láthatóvá válik, hogy a 15–18. században a török nyugat-európai becsapásait hogyan könnyítették meg a

Habsburg örökös tartományokig (már 1460-tól) a kelet-nyugati irányba szabad járást kínáló folyóvölgyek. Amely szabad átjárást biztosító terep alapvetően határozta meg a szerbség sorsát. A vesztett csaták mellett a folyamatos kiszolgáltatottságát a töröknek és felhúzódását a rigómezei csatavesztés (1389) után a magyar alföldre, legalább a medence déli peremvidékére, s lettek a magyar állam történelmének egyik állandó társadalmi-katonai alkotóelemévé. (Nem eléggé láttatta ezt az együttélést az utóbbi nyolcvan év történetírása. Csak az egymásnak feszülést mutatta be az európai – Habsburg–magyar – egymásnak rontás időszakában.) Látszik majd ugyanígy a horvátok–szlovének lakta térségek kiszolgáltatottsága ugyancsak a töröknek, amely kiszolgáltatottság alapvetően határozza meg a horvát rendek Habsburg-politikáját, vonzódásukat részben az örökös tartományok irányába – miután a magyar királyi hatalom 1490 után nem adott védelmet számukra –, de ugyanígy magyarázza a dalmát politikát 1538 után, amikor a „szent liga”, a német–velencei–pápai állam szövetsége megsemmisítő vereséget szenvedett a török flottától a Földközi-tengeren, nyitottá téve így a tengerpartot a törökkel szemben. De ugyancsak elnyeri ismét szerepét – és ez téma kellene hogy legyen – az Európában a korban egyedülálló hadszervezet, az úgynevezett határőrség mint területileg, gazdaságilag és társadalmilag külön szerveződő végvidék 1538–1867 között. Amely 300 éves képződmény egy egészen sajátos szolgáltatási és közösségszerveződési autonómiát hozott létre a horvátok–szerbek–románok lakta hegyvidéken és mocsaras dél-alföldi térségben. És amelynek kiváltságrendszere, a magyartól elütő életformái nélkül értetlenül állunk a 18–19. század román–magyar, szerb–magyar összeütközések (1703–1711, 1848–1849), sőt az 1918–1920. évi nemzeti összecsapások előtt (A. Sajti Enikő). De ugyanígy a horvátországi nemzeti mozgalmak 18–19. századi történelme előtt. Akikkel – már mint a horvátokkal – egyetlen alkalommal volt – fegyveres összetűzése a magyarságnak, mégis minden tankönyvben szinte ez az egyetlen, 1848. évi összecsapás az alkalom, hogy a horvát–magyar kapcsolatokról szóljanak. S felejtik – a szintén természettörténelmi tényező: kijárás a tengerpartra a Kárpát-medencéből – hangsúlyozni: a déli térségben a közvetítő kereskedelem és tengerparti gazdálkodás mennyire növelte meg a helyi horvát arisztokrata családok súlyát (Blagay, Frangepán, Zrínyi) az egész Kárpát-medence történelmében (R. Várkonyi Ágnes, Pálffy Géza, Molnár Antal). Így a Habsburg-államok – ahová a Magyar Királyság is sorolódik – történelmében is. Ugyanígy talán láthatóvá válik: milyen szerepet játszottak a horvát tengerpart és a horvátországi nyersanyagadottságok (fagazdálkodás) a Habsburg Monarchia iparosításában. Mind az örökös tartományok, mind a Magyar Királyság fejlődésében (Sokcsevits Dénes, Szász Zoltán). Nem is beszélve az 1920 utáni nemzetállamok korában e történelmi tényezők meghatározó szerepéről a magyar állam nemzetközi elszigeteltségében. S kezdünk (Ádám Magda, Palotás Emil, Jeszenszky Géza, Seres Attila) arról is beszélni: a Kárpát-medence e peremtérségeinek külön államba szerveződése, elszakítása a Kárpát-medencei alföldről, milyen gazdasági hátrányt hoz mind a magyarok, mind a horvátok, szerbek, románok társadalmának...

Reméljük tehát egy aktív Délkelet-Európa-történelmi kutatástól a *regionális szemlélet előretörését*. (Amely utójára 1918 előtt volt jelen a térség történetírásában...) S ez az új regionális szemlélet a térség történetírásainak együttműködésén alapulhat. És ez nem fog végbemenni egy-egy kis téma kutatóinak spontán összefogásából. Hanem tudományos-politikai szervező tényezőre épülhet fel. A térségben 1920 után kiépült nemzetállami – akadémiai-egyetemi – történettudományok vezetőinek felismerésére és tervszerű tudományos-politikai programokra. A kialakult román–szerb–horvát–bosnyák–szlovén és magyar–osztrák történettudományok szakmai intézményeinek együttműködésére. Ezért kezdünk mi 2005-ben először a Társadalomkutató Központ virtuális Balkán-intézetében, majd a Történettudományi Intézetben tudatos intézményépítést, és kezdünk olyan fiatalokat gyűjteni az elmúlt években, akik bírják a déli szomszédaink nyelveit, évek alatt felnövekedve beépülnek a térséggel foglalkozó helyi és nyugati Délkelet-Európa-kutatásba. (Juhász József és Ress Imre vezetésével Hornyák Árpád, Bíró László, Seres Attila, Antal Andrea, Ritter László, Csaplár-Degovics Krisztián.) Merthogy ehhez a helyi nyelveken – román, délszláv – kívül bírni kell nemcsak az angolt, hanem a térség kutatásában legaktívabb német–osztrák történetkutatás anyanyelvét, a németet is. Egy tudományos kutatási irány felépítése nem olyan, mint az ipari vállalat vagy műszaki intézet „zöldmezős” beruházása. Egy hazai Délkelet-Európa-kutatási csoport kiépítése évtizedes, szívós intézményépítés, személyi politika eredménye lehet.

Lehetőség a nemzetközi történettudományos piacon

A délkelet-európai térség kutatását fejleszteni tehát tudományos-politikai cél lehet, nemzetpolitikai érdek. Amelyek ritkán esnek egybe. Most igen.

De hogyan is állunk e vállalkozásunkkal a történettudomány nemzetközi piacán?

A délkelet-európai térség történelmének kutatása természetesen kötődött össze a térség világgazdasági-politikai szerepének változásaival. (Az elmúlt másfél évszázadban is, nem csak napjainkban. Szép feladat lenne a magyarországi kutatás történelmének részletes feldolgozása: a természetrajzosok – növény-, állatföldrajzosok, éghajlatkutatók, vízgazdálkodási szakemberek –, néprajzosok, történészek, régészek munkáinak áttekintése. Sok ma is hasznosítható ötletet és folyóiratokban elfekvő ismeretet hozhatnának a felszínre. Már csak azért is, mert a térség máig egyik legnagyobb egyénisége, Thallóczy Lajos magyar ember volt.)

Ahogy a Kárpát-medence után a Nyugat-Balkánról is szorult ki a török hatalom (1878–1912) és éledtek újjá a térség népei, alakítva államaikat, megnyitva azt a nyugat-európai befektetések előtt, úgy irányult a kutatások figyelme is az új „befektetési” térségre. A nagyhatalmi harcot a 19. század végén, úgy látszott, megnyeri a német és az osztrák–magyar állam. A németek a gazdaságban, a Monarchia a török elhagyta balkáni térségek feletti igazgatási rendszerekben kívánt aktív lenni. (1878, 1908: Bosznia okkupációja, majd annektálása.) Ehhez a korszakhoz kötődik a magyar történetírás nagy vállalkozása, Thallóczy Lajos és a köré szerve-

Thallóczy Lajos (1857–1916)

A régi budai tisztviselő család Kasán született sarja sokoldalú érdeklődésével, olvasottságával és nyelvtudásával emelkedett ki kortársai közül. 22 évesen bölcsészdoktor, rá egy évre egyetemi magántanár, 26 évesen pedig már megválasztották az MTA levelező tagjának. Gazdaság- és művelődéstörténeti tanulmányaiban az európai kritikai történetírás realista szemléletét érvényesítette. Regionális történeti látásmódja irányította figyelmét a szomszéd népek megismerésére, s már fiatalon a délszláv történeti kérdések szakértőjének számított. Az 1880-as évek közepén az Osztrák–Magyar Monarchia közös pénzügyminisztere, Kállay Béni megbízta Bosznia történetének megírásával, majd kinevezte a bécsi közös pénzügyi levéltár igazgatójának. A körülötte kialakult bécsi magyar történész kör élén szoros munkakapcsolatot alakított ki a bécsi és a prágai egyetem, valamint más történeti intézmények szláv tudósaival. Oklevéltárait velük együttműködésben állította össze (például Joseph Gelcichsel a középkori raguzai magyar kapcsolatok okmánytárát, Vatroslav Jagićcsal a magyar honfoglalás szláv kútfőit, Konstantin Jirečekkel és Milan Sufflayval két nagy regesztagyűjteményt). Forráskiadványai máig alapvetőnek számítanak. Munkáinak értékállóságát mutatja, hogy az utolsó boszniai magyar végvár, Jajce történetéről írott monográfiáját a közelmúltban előbb horvátul, majd magyarul is újra kiadták.

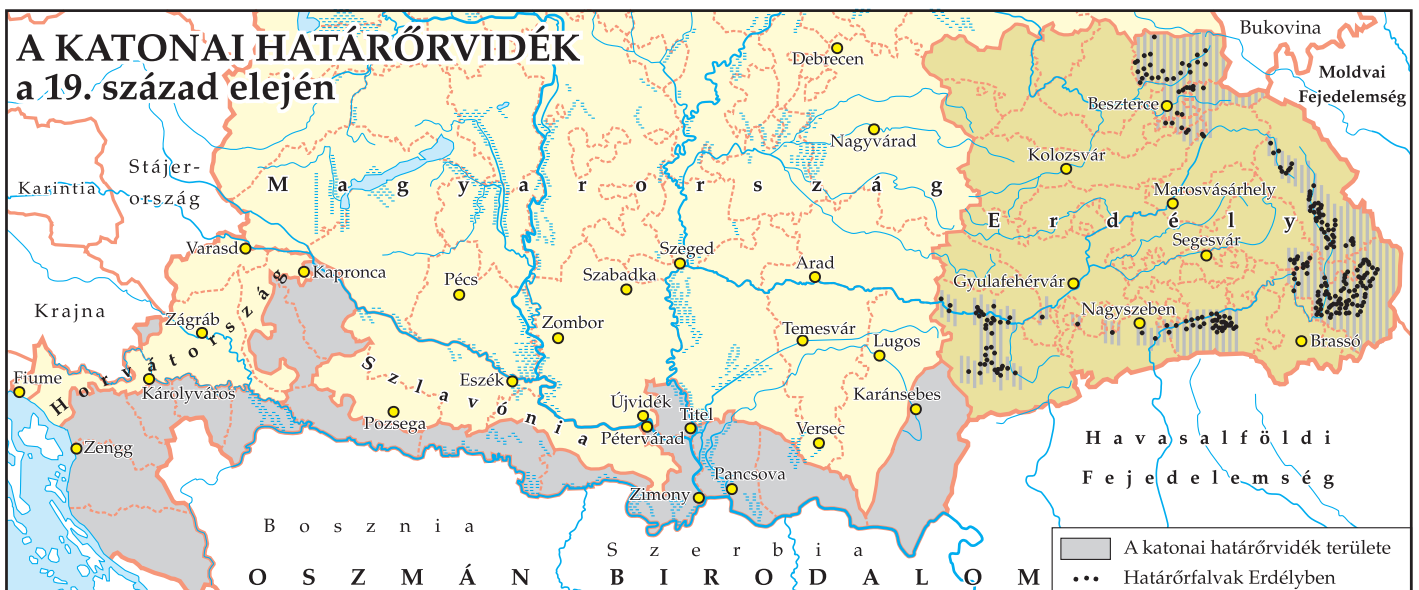

jöhetne a határőrvidék összehasonlító története (1538–1872), majd a térségben az ipari-technikai forradalom (út- és vasútépítés, kereskedelem, belső migrációk stb.) összehasonlító története, azután folytatni a térségben aktív nagyhatalmi politikát (amelyben a magyar történetírás 1986 óta az élen jár a trianoni okmánytár-kötetek kiadásával), és utána a szovjet rendszerek, illetve a délszláv államok összehasonlító történetével. (Merthogy egyszer csak megéljük azt: a helyi nemzeti történetírások maguk fogják a térség összehasonlító történelmét megírni, nem csak az „alapanyagot” szállítják, mint szorgos levéltári kutatók az amerikai, francia és német történetírásoknak. Amelyek a maguk nemzeti-világhatalmi szempontjaik szerint szintetizálják a helyi népek élettörténelmét.)

Az 1920–1945 közötti időszakban, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése után a térség társadalmának kutatásában a németek lettek aktívak. Még csak nem is „szövetségi”, hanem helyi (bajor) délnémet állami és társadalmi erők mozgósításával. A cél: a Délkelet-Európába bevándorolt németek és a velük kapcsolatba került helybeli népek történelmének feltárása. Így jött létre Münchenben 1930-ban a később nagy hírű Südost Institut, amely mögött a Südost-europäische Gesellschaft, tehát egy civil szervezet, majd a bajor állam állott. S amely először csak a szomszédos területek – Csehország, Ausztria, Dél-Tirol – németiségének, később viszont a Fekete-tengerig terjedő német vándorlási terület összehasonlító történelmével foglalkozott. (1936-hoz és egy kiemelkedő történész-tudományszervező, Fritz Valjavec személyéhez köthető az új koncepció. Lám milyen szerepet játszhat egy egyéniség – így a magyar Thallóczy, majd a német Valjavec a tudományszervezési irányok kialakításában. No, természetesen a hitleri Németország délkelet-európai tervei is segítettek a német Délkelet-Európa-kutatást. Orosz László volt kedves doktoranduszunk, Karl Nehring és Gerhard Seewann barátunk kutatásai mértékadóak e témában itthon.)

A II. világháború után – a németiség délkelet-európai pusztulása után – az intézet immáron jobban a térség összehasonlító történeti, majd általános társadalomtudományi

zódó bécsi magyar történész kör Délkelet-Európa-történeti munkái: a szerb–magyar, horvát–magyar, szlavóniai kapcsolatok oklevéltárának összeállítása 1903–1915 között. A Thallóczy-hagyaték a 12–16. század történelmét fogja össze, tehát a török elleni határőrvidék kiépítésének előtörténetét. Most, hogy ismét szabad az átjárás az osztrák–horvát–román, s remélhetőleg a szerb–bosnyák levéltárak között,

kutatásának lett a központja. (A délkelet-európai némettség kutatására külön társaságot hoztak létre 1957-ben.) Felébredt az osztrák semlegesség elnyerése (1955) után az osztrák történettudomány is: 1958-ban hívták létre az egyetem-től független kutatóintézetet, az Österreichisches Ost- und Südost Institutot (Osztrák Kelet- és Délkelet-Európa Intézet), amely geográfiai-szociológiai, de elsősorban összehasonlító történettudományt művelt, és amely létrehozója R. G. Plaschka haláláig (2001) a térség első számú összehasonlító regionális kutatásszervező intézetévé nőtte ki magát. (Sokunk öreg barátja, Plaschka örökségét igyekeztünk mi, a magyar akadémiai és az Európa Intézet 1996 után átvenni, mindenekelőtt a térség új és legújabb kori összehasonlító konferenciáit szervezve Plaschka osztrák tanítványaival – H. Haselsteinerrel, A. Suppannal – és a konferenciák anyagait kiadva.)

Sajátos szint jelentett a Délkelet-Európa-kutatásban a moszkvai Balkanisztikai és Szlavisztikai Kutatóintézet. (Ahol ismét sokan tölthettünk el ösztöndíjas hónapokat a térség korosztálytársaival.) Minden szovjet megszállta államnak „referens” orosz-szovjet történészei voltak. (A magyaroké T. Iszlamov, illetve V. Susarin.) Nem volt összehasonlítható sem a müncheni, sem a bécsi intézet, vagy akár a közben megerősödő berlini, kölni, bécsi egyetemi tanszék szervezettségével. (Konferenciaszervezési, kiadványszerkesztői tevékenységet egyáltalán nem folytatott.) De „hivatából” ébren tartotta a térség szintetizáló témái iránti érdeklődést a volt megszállt országokban – így Magyarországon is –, tehát politikai-tudománypolitikai eszközökkel segítette a Délkelet-Európa-kutatás szinten tartását. (E politikai támogatás miatt nem is érezték át a megszállt országok történészei a téma valódi fontosságát. Így mi, magyarok sem..)

Az Egyesült Államok Kelet-kutatásáról most itt nem beszélünk, noha az részben a szovjet térség általános kutatásában, illetve – sajátos módon – az oszmanisztika részeként – a nyugati világban befolyással bírt. Európában kevéssé.

Délkelet-Európa-kutatás a Szovjetunió összeomlása után (1992–2010)

A Szovjetunió összeomlása (1992) után a Kelet-Európa iránti érdeklődés általában hanyatlott a világban. Mind az Egyesült Államokban, mind Németországban. Most látszott csak: a nyugati tudományos intézmények ugyanúgy ki voltak szolgáltatva (és vannak is) az aktuális politikai irányoknak, mint a keletiek. A német és osztrák Délkelet-Európa-kutatás sajátos módon áldozata lett a rendszerváltásnak.

Rövidlátóság vagy irányváltás a politika részéről, vagy eszköztelenség, spórolás, érdektelenség a társadalom részéről, vagy egyszerűen a sok nyelv ismeretét, a lépéstartást a sok nemzeti szakirodalommal nem vállalja a fiatal kutatói generáció? Nem tudjuk pontosan megmondani, mi hozta létre – éppen az Európai Unió kiterjesztésének korában – a Délkelet-Európa iránti érdeklődés látványos hanyatlását. Tények: a müncheni intézetet a bajor állam összevonta a regensburgi egyetem Kelet-Európa Intézetével (éppen most folyik az átszervezés), két évvel ezelőtt

(2008) az osztrák kormány felszámolta a bécsi Osztrák Kelet- és Délkelet-Európa Intézetet. És a bécsi egyetemen a „Kelet- és Délkelet-európai Intézet”-ből éppen ezekben a hónapokban „Kelet-Európa Történeti Intézetet” alakítottak. Figyelemre méltó, hogy mind a bajor, mind az osztrák intézmények „kelet-európai” programokat hirdetnek. (Vannak, akik a délkelet-európai politikai érdeklődés hanyatlásáról és a lengyel-ukrán-orosz területek iránti érdeklődés erősödéséről beszélnek. Vannak, akik hozzátesszik: ez a váltás annak is köszönhető, hogy a 2007. évi EU-bővítés után úgy látszott, megáll a délkelet-európai EU-kiterjesztés. Most azután – 2010-ben* – lehet, hogy „visszaváltás” következik be.)

Akárhogy is van: a délkelet-európai térség kutatásában felnőtt németországi–ausztriai generáció már nyugdíjas, speciális intézményei megszűntek. A kutató intézményekben a délkelet-európai térség alárendelődik az általános kelet-európai tematikának, a témák között pedig a történelem alárendelődik az általános gazdasági-politológiai-szociológiai érdeklődésnek. De akárhogy is lesz: a németországi kutatószervezet Regensburgban az egyik legjobban szervezett német történettudományos műhely (mellettük Lipcse, Berlin, Freiburg, Tübingen tanszékeivel). Regensburgban éppen most, e hónapokban kezdenek hozzá a hatkötetes délkelet-európai történeti kézikönyv szerkesztéséhez. (Igaz, teljesen politológiai-közgazdász indíttatású tematikával.) És akárhogy is lesz: jelenleg a „délkelet-európai társaság” igényes müncheni konferenciasorozata még mindig a legfontosabb kutatói fórum a délkelet-európai nemzeti történetírások számára. (A magyar történetírás is ide sorolódik. Már mint Délkelet-Európához.)

Következtetésünk: a magyarországi történettudomány előtt érvényesülési lehetőség nyílik: konferencia, publikáció és mindenekelőtt módszertani megújulás – az összehasonlítás – szempontjából. Lehetőség van a térségben az utóbbi 15 évben megerősödött szakmai pozíciók továbbépítésére. (Mert e pozíció kihívásokat, a térség egészére szükséges átlátókészség kialakítását igényli a fiatalabb kutatóktól is. A helyi forrásörző helyeken „kotorászó” jámbor magatartásunk kiegészítését a világ és Európa szaktörténetírására való kitekintéssel. Mert mégiscsak egyetemes szabályok szerint dolgozó szakma vagyunk, ha tematikáink helyhez kötöttek is. Nehogy kialakuljon egy zsákutca: egyesek szorgalmasan ülnek a levéltárakban, nem törődve a világ szakmai fejlődésével, mások szorgalmasan olvasnak és nemzetközi konferenciákra járnak.)

Következtetésünk: szaktudományos-módszertani szempontok, tematikai megújulás, tudományos világgpiaci érvényesülési lehetőség és nemzetpolitikai szempontok egybeesnek. Ismételjük: ritkán, de most egybeesnek. (És most a határokon túli vajdasági tömbmagyarság kulturális-tudományos segítségét nem is taglaltuk, de megtettük már máskor.) Az intézményvezetőkön és a fiatalok vállalkozó kedvén is múlik, a lehetőségből lesz-e valódi eredményesség.

GLATZ FERENC

* Jelen írásunk a 2010. december 17-i évvizsga-összintézeti ülés előadásanyagáé.